

3. Микина Е. Г. О принципах эргонимной номинации // Вісник Донецького ун-ту. – Сер. Б: Гуманітарні науки. – Вип. 1. – Донецьк, 1998. – С. 138 – 143.
4. Подольская Н. В. Словарь русской ономастической терминологии. – М.: Наука, 1988. – 192с.
5. Соколова Л. Н. Типы мотивованости эргонимів // Мовознавство, 1993. – № 6. – С. 65 – 69.
6. Теория и методика ономастических исследований. – М.: Наука, 1986. – 256 с.
7. Шестакова С. О. Лексико-семантичні інновації у системі сучасної української номінації (на матеріалі ергонимів і прагмонимів): Автореф. ... канд. філол. наук. – Х., 2002. – 17 с.

В.Г.Шебет

ПОЗИЦІЙНІ ОСОБЛИВОСТІ СУФІКСОЇДІВ ІНШОМОВНОГО ПОХОДЖЕННЯ

У вивченні природи афіксоїдів найбільш актуальними є проблеми трансформації префіксоїдів у префікси та корені, суфіксоїдів - у суфікси та корені; визначення функціональної та семантичної близькості афіксоїдів і афіксів до коренів; з'ясування комбінаторних та позиційних властивостей афіксоїдних основ. На особливу увагу у дослідженні афіксоїдів заслуговують основи іншомовного походження, саме вони "становлять **перспективний** матеріал для дослідження, оскільки яскраво демонструють динаміку "розпізнавання" морфемної будови іншомовної лексики на українському мовному ґрунті" [2, 186].

Визначальними для надання кінцевим основам складних слів певного статусу є їхні позиційні властивості, оскільки "на зміну функціонального навантаження відносно самостійних кінцевих компонентів основ істотно впливають свобода їхнього переміщення в слові, тип сполучуваних з ними морфем, їхня комбінаторна сила, здатність до формального варіювання та вироблення спеціалізованих узагальнених значень" [2, 186]. Тому **об'єктом** дослідження у статті є позиційний потенціал суфіксоїдів іншомовного походження.

Мета статті полягає у з'ясуванні позиційних особливостей суфіксоїдів іншомовного походження.

Для досягнення цієї мети ставляться такі завдання: розмежувати поняття "позиційні особливості" та "комбінаторні особливості"; розглянути позиції суфіксоїдів іншомовного походження у морфемній структурі слова; проаналізувати зміни у семантиці залежно від позиції афіксоїдів.

Позиція морфемі – це місце її в лінійній послідовності морфем слова. Як відомо, ядерну (центральну) позицію займає корінь. Ліворуч від нього розміщуються префікси, праворуч – суфікси (*за-біл-и-ти, по-за-біл-юва-ти*). Флексія закінчує слово (*пиш-е, пис-а-ти-м-уть*), постфікс стоїть після закінчення (*за-городж-у-ють-ся*) чи іншого суфікса (*вид-и-ти-ся*) [5, 464]. Звичайно, кожен клас репрезентує свої позиційні можливості. Їх можна виявити у дослідженні морфемної структури слів, валентності морфем, вивченні закономірностей конструювання морфемних структур слова (довжини, глибини слова).

У лінгвістичній літературі поряд із поняттям *позиційний потенціал* часто вживається і термін *комбінаторний потенціал* морфем (*комбінаторна свобода, словотвірна комбінаторика, комбінаторні можливості*). Проте чітко не визначено співвідношення цих понять. О.С.Ахманова ототожнює їх (позиційний - той, що визначається позицією, оточенням; залежний). Н.Ф.Клименко комбінаторну ознаку суфіксоїдних основ розглядає як здатність бути або в препозиції, або в постпозиції. Вона наголошує на тому, що "іншомовним основам властиві ширші комбінаторні можливості в складних словах, що знаходить вияв у здатності їх бути або в препозиції, або в постпозиції. Така комбінаторна ознака основ у межах складних слів становить особливість тільки запозичених основ. Вона, очевидно, пояснюється їх максимальним структурним наближенням до афіксів, зумовленим частковою десемантизацією. Переважна ж більшість основ у межах складного слова обирає або першу, або останню позицію. Ті, що займають постпозицію і мають комбінаторні можливості суфіксів, можуть називатися суфіксоїдами" [4, 65].

Терміни *комбінаторний* і *позиційний* на морфемному рівні можна розглядати як синоніми, які характеризують місцезрештування морфеми. Проте іноді їх вживають у співвідношенні: загальне (комбінаторне) і конкретне (позиційне). Поняття *комбінаторний* передбачає формальне з'єднання морфем (за допомогою інтерфікса чи без нього: *океанологія, планетологія, біологія, гастроскопія, картограма, баростат, барограма, віброскоп, імуногенез, галофіти, галофоби, гіперморфоз, зооциди, карботермія*). Поняття *позиційний* означає той, що обумовлений місцем у слові, це конкретне розташування морфеми у лінійній послідовності складного слова, здатність афіксоїда у структурі складного слова бути або в препозиції, або в постпозиції (наприклад, *патологія і логопед; графоман і гідрограф, курсограф; філологія – русофіл, українофіл*). Саме завдяки комбінаторним властивостям позиція морфеми може бути вільною або закріпленою (фіксованою).

Залежно від того, як саме комбінуються суфіксоїд і інший формант (за допомогою інтерфікса чи без нього), визначають різні позиційні властивості суфіксоїдів. При цьому особливу увагу слід звертати на зміну значення іншомовної суфіксоїдної основи, оскільки деякі з них характеризуються максимальним структурним наближенням до афіксів і здатні до часткової десемантизації. Зокрема, серед суфіксоїдів, які втратили зв'язки зі своїми спільнокореновими словами, можна назвати формант **-ом** (< грец. *onkos* - пухлина). Елемент **-ом** "сприймається вже як суфіксальна, а не суфіксоїдна морфема": *глаукома, лейкома, міома, неврома, остеома, папілома, саркома, склерома, трахома, фіброма, фіброміома* [3, 65]. До частково десемантизованих афіксоїдних основ, що найближче стоять до суфіксів, відносять **-оїд**: *аденоїд, алкалоїд, антропоїд, астероїд, гіперболоїд, еліпсоїд, кристалоїд, монголоїд, негроїд, параболоїд*; **-фоб**: *англофоб, слов'янофоб, термофоб, туркофоб, українофоб*.

З'ясовано, що суфіксоїдні основи іншомовного походження можуть займати різні позиції у структурі слова.

Більшість кінцевих іншомовних основ композитів завжди перебувають у післякореновій позиції. Таких суфіксоподібних основ "Словник іншомовних слів" за ред. О.С.Мельничука подає близько тридцяти, наприклад: **-завр** (< грец. *sauros* - ящірка) в словах *брахіозавр, іхтіозавр, бронтозавр, динозавр, пелікозавр, птерозавр*, що позначає різні види викопних плазунів; **-зої** (< грец. *zōē* - життя) в словах

мезозой, палеозой, фанерозой, де ця основа вказує на зв'язок з поняттям "життя"; **-фікація** (< лат. ...ficatio < facio – роблю) в словах *гуміфікація, газифікація, теплофікація*, що означає здійснення, втілювання; **-терій** (< грец. thērion – звір), що відповідає поняттю "викопна тварина" у словах *динотерій, індикотерій, бронтотерій*; **-тека** (< грец. thēkē – сховище), що означає "сховище", "вмістище" у словах *фонотека, фільмотека, бібліотека*; **-цид** (< лат. caedo – убиваю) у словах *геноцид, біоцид, інсектицид*, що відповідає поняттю "знищення"; **-скоп** (< грец. skopeō – спостерігаю), що вказує на зв'язок з поняттям "спостереження" у словах *анемоскоп, епіскоп, епідіаскоп, мікроскоп*; **-гамія** (< грец. gamos – шлюб) – "шлюбність" у словах *моногамія, полігамія*; **-томія** (< грец. tomē – відрізування, відсікання), що відповідає поняттю "розтин" у словах *остеотомія, торакотомія*; **-ген** (< грец. genēs – народження, який народжується) у словах *колаген, глікоген, фелоген, фібрикоген*, що означає "який походить від чогось", "який утворює щось".

Деякі суфіксоїди можуть приєднуватися до початкової основи за допомогою інтерфікса: **-план** (< лат. planum – площа) у слові *екран-о-план* – літальний апарат, рух якого поблизу земної або водної поверхні пов'язаний з екрануючим ефектом; **-генез** (< грец. genesis – походження) у слові *фронт-о-генез* – утворення атмосферного фронту; **-ліз** (< грец. lysis – розпад, розторгнення) у слові *фронт-о-ліз* – розмивання атмосферного фронту і його поступове зникнення; **-філ** (< грец. philos – друг, прихильник) у слові *диск-о-філ* – колекціонер, збирач дисків; **-скоп** (< грец. skopeō – спостерігаю) у слові *фільм-о-скоп* – оптичний апарат для демонстрування діафільмів; **-грама** (< грец. gramma – риска, літера, написання) у слові *телефон-о-грама* – повідомлення, передане телефоном тощо.

У кінцевій позиції суфіксоїди можуть приєднуватися до початкової основи й без інтерфікса: *батиплан* – одномісний глибоководний апарат, *гідрофобія* – водобоязнь, *барофобія* – страх перед тягарями, *гідрофілія* – пристосованість рослин до життя у водному середовищі, *люксметр* – прилад, який вимірює освітленість у люксах, *вакуумметр* – прилад для вимірювання тиску розріджених газів або повітря в замкненому просторі.

Більшість дослідників відзначає, що афіксоїди можуть змінювати семантику залежно від позиції. Проте такі елементи не можна назвати афіксами, оскільки вони зберігають семантичний зв'язок із самостійним словом. Встановлено, що "зміна семантики відбувається обов'язково, але зміна її у різних компонентів може бути різною" [1, 4]. Зміну семантики можна простежити тоді, коли афіксоїди або вживаються як самостійні слова, або виступають кореневою морфемою у структурі простого слова. Зокрема у процесі дослідження було встановлено, що деякі іншомовні суфіксоїдні основи виявляють здатність виконувати функцію кореня. Завдяки семантичним і генетичним зв'язкам з кореневими морфемами вони лексикалізуються і функціонують як еквіваленти слів: вільно переміщуються у слові, мають двоваріантну позицію (їх ще називають позиційно незакріпленими). При цьому значення такого форманта може змінюватися. Наприклад, компонент **-метр** (< грец. metron – міра, metreo – вимірюю) у структурі складного слова займає кінцеву позицію (має статус суфіксоїда) і може означати:

1) вимірювальний прилад: *динамометр, гравіметр, вектометр, ватметр, веберметр, тензиметр*;

2) одиницю довжини в метричній системі: *кілометр, дециметр, міліметр, сантиметр*. У позиції кореня елемент – **метр** у слові, наприклад, *метрологія* виражає значення точності вимірювання.

Ця основа може функціонувати і як окреме слово і має два значення: 1) основна одиниця довжини в Міжнародній системі одиниць; 2) лінійка такої довжини з поділками на сантиметри для вимірювання чого-небудь. Розрядне, кваліфікативне значення кінцевого елемента складного слова змінюється на загальне значення міри, точності, одиниці довжини.

Двоваріантну позицію можуть займати і суфіксоїди **-птер, -стат, -статика, -ол, -фаг**. Афіксоїд **-птер** (< грец. pteron – крило) уживається в словах *гіменоптери, орнітоптер* і *птеродактиль, птерозавр*, відповідаючи поняттям "птаха", "комаха", "літальний апарат". Суфіксоїди **-стат, -статика** (< грец. statos - стоячий, нерухолий) вказують на незмінність положення, стану. Але у ряді слів **-стат** означає "прилад", "пристрій": *целостат* - допоміжний астрономічний інструмент, що складається з рухомого плоского дзеркала і годинникового механізму; *баростат* – прилад для підтримування в невеликих холодильних камерах заданого тиску; *аеростат* - літальний апарат, легший за повітря, підйомна сила якого створюється наповненням оболонки легким газом; *гідростат* – підводний апарат для проведення підводних досліджень і робіт; *гідростатика* – розділ гідромеханіки, що вивчає закони рівноваги рідини, а також дію рідини на стінки посудин та на занурені в ній тверді тіла. У поданих прикладах **-стат** є суфіксоїдом, оскільки він "сприяє спеціалізації значення слова, його узагальненню (категоризації), формуванню значень, не властивих цій основі у початковій позиції" [2, 188]. А в позиції кореня цей елемент виражає значення сталості, пасивності, рівноваги, пор.: *стат-ик(а)* - 1) розділ механіки, в якому вивчають рівновагу тіл під дією сил; 2) стан спокою або рівноваги; *статоскоп* – барометричний прилад для вимірювання найменших змін атмосферного тиску; *стат-ист* - 1) актор, що виконує другорядні ролі без слів; учасник масових дій; 2) *перен.* той, що бере пасивну участь у чому-небудь; *статоліти* – 1) тверді утвори, розташовані на поверхні клітин, що сприймають різноманітні механічні подразнення. Частина органа рівноваги в деяких безхребетних, усіх хребетних тварин і людини. Суфіксоїд **-ол** у препозиції в словах *олеїн, олеум, олеографія, олеонавт, олететрин, олефіни* зберігає ознаки кореневої морфеми, а у постпозиції – "це типова суфіксоїдна основа, що вказує на зв'язок з поняттями "олія", "масло", "мастило": *бензол, валідол, димедрол, етазол, іхтіол, ксилол, ментол, ніграл, нітробензол, полістирол, риванол, толуол, фенол* - і на віднесеність цих іменників до назв органічних речовин та лікарських препаратів" [3, 66]. Позиційно незакріплена іншомовна основа **-фаг** (< грец. phagos – пожирач) означає "той, що поїдає", "той, що поглинає". У слові *бактеріофаги* (віруси бактерій, які заражають бактеріальні клітини, розмножуються в них і часто спричиняють їхнє руйнування) елемент **-фаг** виконує функцію суфіксоїда із кваліфікаційним значенням "руйнувати", "поїдати". Такі ж значення зберігає і коренева морфема у препозиції в словах *фагоцити* (клітини тварин і людини, що здійснюють фагоцитоз), *фагоцитоз* (активне захоплення і поглинання живих клітин одноклітинними організмами або особливими клітинами – фагоцитами).

У структурі слова деякі іншомовні суфіксоїдні основи виявляють здатність виконувати функцію префіксоїда (із деякими фонеморфологічними змінами). При цьому слід зазначити, що семантика таких елементів дещо видозмінюється. Так,

афіксоїди **-граф, -графія, -графо** співвідносні з поняттям "пишу", "креслю", "зображую". Проте префіксоїд **графо-** відповідає поняттям "письмо", "почерк", "креслення", "малювання" (*графопроєктор, графологія*), а суфіксоїд **-граф** означає особу, що пише (*комедіограф*), прилад, що записує (*ергограф, арифмограф, піранограф, дилатограф, стетофонограф, афінограф, барограф, кардіограф, сейсмограф, курсограф, лімніграф, мареограф, метеорограф*), а також означає фахівця з певної галузі науки (*археограф, бібліограф, географ, гідрограф, історіограф, картограф, лексикограф, літограф, палеограф, стенограф, топограф, фотограф, етнограф*). Суфіксоїд **-графія** вказує на зв'язок з поняттями "записування", "відображення" (*стенографія, літографія, бібліографія, ксерографія, плетизмографія* тощо). Препозитивну та постпозитивну позиції виявляють і елементи **біо-** і **-біоз**, що мають зв'язок з поняттям "життя". Між тим префіксоїд **біо-** у складних словах відповідає поняттю "біологічний", "життя" (*біоакустика, біогенез, біодинаміка, біокорозія, біотип, біомаса*), а суфіксоїд **-біоз** вказує на зв'язок з життєвими процесами (*аноксибіоз, симбіоз, анаеробіоз, парабіоз*). Іншомовні основи **кардіо-** і **-кардія**, утворені від грецького *kardia*, що означає серце, теж виявляють різні позиції. Проте препозитивна основа **кардіо-** має два значення: 1) той, що стосується серця, наприклад, *кардіосклероз*; 2) той, що стосується кардіології: *кардіоцентр, кардіохірургія*. Формант **-кардія** у складних словах вказує на захворювання серця: *брадикардія, тахікардія, декстрокардія*. Позиційну варіативність виявляють афіксоїди **фоно-** і **-фон, -фонія**. Перші два елементи **фоно-** і **-фон**, у складних словах вказують на зв'язок з поняттям "звук" (*гідрофон, мікрофон, телефон і фоностилістика, фонокардіографія*), а елемент **-фонія** відповідає поняттю "звучання" (*поліфонія*).

З огляду на сказане, можна стверджувати, що встановити статус суфіксоїдів у слові дозволяє аналіз усього спектру властивих їм семантичних, комбінаторних та позиційних характеристик. Кінцеві компоненти таких композитів можуть реалізовуватися у постійно закріпленій суфіксоїдній позиції зі спеціалізованим, кваліфікаційним значенням; сполучатися з препозитивною основою за допомогою інтерфікса або без нього; демонструвати весь набір ознак кореневого слова. Позиційні особливості афіксоїдів виявляються також у тому, що частина терміноелементів (із деякими фонеморфологічними змінами) може виступати як у функції префіксоїда, так і у функції суфіксоїда. У початковій позиції слова такі основи приєднуються за допомогою інтерфікса, а в кінцевій – сполучаються переважно з нульовою флексією або ж з одним суфіксом та флексією.

Завдяки своїм позиційним особливостям суфіксоїди можуть асоціюватися з самостійним словом або зберігати ледь помітні зв'язки з однокореновими словами. Такі асоціації та зв'язки дозволяють сприймати їх як компоненти складних слів з семантикою класифікаторів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Азарова О.В. К вопросу о термине «полуаффикс» // В кн.: Проблемы слова, словосочетания и предложения в современном английском языке. – Горький: Горьков. гос. пед. ин-т, 1978. – С. 3 – 9.

2. Карпіловська Є.А. Суфіксальна підсистема сучасної української літературної мови: будова та реалізація // Інститут мовознавства ім. О.О. Потебні НАН України. – К, 1999. – 297 с.
3. Клименко Н.Ф. Основи морфеміки сучасної української мови: Навчальний посібник для студентів філологічних факультетів університетів та педінститутів. – К.: ІЗМН, 1998. – 182 с.
4. Клименко Н.Ф. Словотворча структура і семантика складних слів у сучасній українській мові. К.: Наукова думка, 1984. - 252 с.
5. Українська мова. Енциклопедія. – К.: Українська енциклопедія, 2000. – 752 с.